

8. Арутюнян Д.А. Механизм государственного контроля за деятельностью органов предварительного следствия в системе МВД России: организационные и правовые вопросы : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / Д.А. Арутюнян. – М., 2009. – 286 с.
9. Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади / О.Ф. Андрійко. – К. : Наукова думка, 2004. – 302 с.
10. Беляев В.П. Контроль и надзор как формы юридической деятельности: вопросы теории и практики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.П. Беляев. – Саратов, 2006. – 55 с.
11. Правовое регулирование государственного контроля : [монография] / отв. ред. А.Ф. Ноздрачев. – М. : Анкил, 2012. – 480 с.
12. Четвериков В.С. Административное право : [учеб. пособие] / В.С. Четвериков. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 512 с.
13. Беляев В.П. Контроль как форма юридической деятельности и гарантия законности / В.П. Беляев // Право и политика. – 2004. – № 2. – С. 9–19.
14. Бессарабов В.Г. Прокуратура в системе государственного контроля РФ : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 ; 12.00.11 / В.Г. Бессарабов. – М., 2001. – 483 с.
15. Тарасов А.М. Технология государственного (президентского) контроля: элементы эффективности / А.М. Тарасов // Право и политика. – 2001. – № 12. – С. 51–60.
16. Гончаров А.А. Гражданский контроль над органами власти / А.А. Гончаров. – М. : Весь мир, 2010. – 224 с.
17. Маштакова Е.А. Теоретико-правовые вопросы государственного контроля в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Е.А. Маштакова. – Ростов-на-Дону, 2000. – 204 с.
18. Зеркин Д.П. Основы теории государственного управления : [курс лекций] / Д.П. Зеркин, В.Г. Игнатов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 448 с.
19. Лазарев Б.М. Государственное управление на этапе перестройки / Б.М. Лазарев. – М. : Юридическая литература, 1988. – 320 с.
20. Пылин С.В. Конституционно-правовые основы контроля в области местного самоуправления в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / С.В. Пылин. – СПб., 2006. – 233 с.
21. Иванова І.М. Державний фінансовий контроль у забезпеченні економічної безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 21.04.01 / І.М. Иванова. – К., 2007. – 196 с.
22. Горшенев В.М. Контроль как правовая форма деятельности / В.М. Горшенев, И.Б. Шахов. – М. : Юридическая литература, 1987. – 176 с.

УДК 342.95(477):347.214

РОЗМЕЖУВАННЯ ФУНКЦІЙ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

THE SEPARATION OF STATE POWER AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES FUNCTIONS: SEPARATE PROBLEMS OF REALIZATION AND THE WAYS OF THEIR SOLUTION

Георгієвський Ю.В.,

кандидат юридичних наук,

заступник голови Харківської обласної державної адміністрації

Статтю присвячено обґрунтуванню наукового підходу до визначення критерію розмежування функцій органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань регіонального управління. Здійснено порівняльний аналіз чинного законодавства з питань функцій і повноважень місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, доведено наявність дублюючих функцій. Критерієм розмежування функцій запропоновано обрати правову природу місцевого самоврядування та виконавчої влади. Доведено відсутність єдиного наукового підходу до визначення сутності місцевого самоврядування, що обумовило використання положень міжнародних актів, які стосуються концепції місцевого самоврядування: Європейської хартії місцевого самоврядування та Всесвітньої декларації місцевого самоврядування. Встановлено, що коло функцій, які виконуються органами місцевого самоврядування в межах регіонального управління, має бути значно ширшим за функції місцевих органів державної виконавчої влади та стосуватися вирішення питань реалізації інтересів місцевого населення.

Ключові слова: конституційна модернізація, розмежування функцій, повноваження, органи місцевого самоврядування, місцеві органи виконавчої влади, правова природа.

Статья посвящена обоснованию научного подхода к определению критерия разграничения функций органов государственной исполнительной власти и органов местного самоуправления по вопросам регионального управления. Проведён сравнительный анализ действующего законодательства по вопросам функций и полномочий местных органов государственной исполнительной власти и органов местного самоуправления. Доказано наличие дублирующих функций. Критерием разграничения функций предложено избрать правовую природу местного самоуправления и исполнительной власти. Указано на отсутствие единого научного подхода к определению сути местного самоуправления, что обусловило использование положений международных актов, которые касаются концепции местного самоуправления: Европейской хартии самоуправления и Всемирной декларации местного самоуправления. Установлено, что круг функций органов местного самоуправления в пределах регионального управления должен быть значительно шире функций местных органов государственной исполнительной власти и касаться решения вопросов реализации интересов местного населения.

Ключевые слова: конституционная модернизация, разграничение функций, полномочия, органы местного самоуправления, местные органы исполнительной власти, правовая природа.

The article is devoted to substantiation of the scientific approach on the definition of differentiation criterion of state power and local self-government bodies functions on regional management issues. The comparative analysis of the current legislation on the functions and powers of local state power and self-government bodies is made. The presence of duplicate functions is proved. The local state power and self-government bodies legal nature is elected as differentiation criterion of their functions. The lack of a unified scientific approach to the definition of the essence of local self-government is proved that led to the use of the provisions of international instruments related to the local self-government concept: European Charter of Local Self-Government and the Worldwide Declaration of Local Self-Government. It is established that the range of functions performed by local self-government bodies within regional management, should be much broader than the local state power bodies functions and touch the decision of questions of the local population interests realization.

Key words: constitutional modernization, division of functions, powers, local self-government bodies, local executive authorities, legal nature.

Постановка проблеми. Успішний розвиток української державності, ключовою метою якого є гарантування реалізації конституційних прав, свобод громадян, прав і законних інтересів юридичних осіб, визначає нагальну потребу формування, запровадження й організації гнучкого, оперативного територіального та галузевого управління на регіональному рівні. Вказане передбачає реорганізацію усталених управлінських зв'язків, характерних для централізованого управління в напрямі гармонійного поєднання централізації й децентралізації з приматом останнього. При цьому об'єктна складова трансформації управлінської діяльності стосуватиметься розвитку окремих територій, а суб'єктна – центральних і територіальних органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Виділена проблема є похідною від проблеми формування конституційної моделі місцевого самоврядування, яка стосується питань обсягу повноважень відповідних органів та їх розмежування як всередині системи місцевого самоврядування, так і поза її межами – з органами державної виконавчої влади; конституційного визначення ступеня самостійності органів місцевого самоврядування в системі публічної влади в цілому та на регіональному рівні. Вирішення цієї проблеми передбачає також розв'язання низки суміжних проблем, таких як організація взаємозв'язків і взаємодії між суб'єктами управління соціально-економічним розвитком певної території. Тому не можна не говорити про пошук найбільш оптимальних форм взаємодії, їх легалізацію, який знаходить відображення в законопроектах.

Так, проектом закону України «Про співробітництво територіальних громад» (прийнятий 17.06.2014 р., проте ще не набув чинності як закон) передбачено закріплення форм співробітництва територіальних громад через сільські, селищні й міські ради. Такими формами визначено делегування завдань, реалізацію спільних проектів, спільне фінансування, утворення спільних інфраструктурних об'єктів, спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень. Передбачено укладення договору про співробітництво, орієнтовна форма якого визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань розвитку місцевого самоврядування. Співробітництво територіальних громад визначено як відносини між двома або більше територіальними громадами, які здійснюються на договірних засадах у визначених згаданим законопроектом формах із ме-

тою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів і цілей, ефективного виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень (п. 2 ч. 1 ст. 1 законопроекту «Про співробітництво територіальних громад»).

Дійсно, договірна форма закріплення взаємовідносин між публічними суб'єктами є перспективною, проте потребує більш детального наукового супроводження з метою встановлення її правової природи, а звідси – визначення способів реалізації та встановлення відповідальності за невиконання або неналежне виконання.

Зазначене характеризує складність і системний характер проблеми конституційної модернізації місцевого самоврядування, виконавчої влади, вирішенню якої сприятиме пошук і наукове обґрунтування пов'язаних питань, зокрема розмежування функцій органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Огляд останніх публікацій. У наукових дослідженнях із конституційного й адміністративного права проблема пошуку критеріїв розмежування функцій органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в межах здійснення регіонального управління ще не була предметом окремого наукового аналізу. Методологічну основу пошуку шляхів вирішення зазначеної проблеми складають наукові роботи вчених, присвячені проблемам місцевого самоврядування (С.А. Авак'ян, М.О. Баймуратов, В.Ф. Погорілко, С.Г. Серьогіна, Ю.М. Тодика та інші), виконавчої влади й адміністративного права (В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Н.Р. Нижник та інші), співвідношення централізації та децентралізації (Н.Р. Нижник, В.М. Шаповал та інші). Також слід відзначити науковий доробок дослідників із державного управління, які присвячували наукові розвідки проблемі змісту принципу субсидіарності (К.О. Линьов, В.В. Токовенко та інші).

Мета статті – обґрунтувати критерії розмежування функцій органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань організації управління економічною, соціальною та іншими сферами життєзабезпечення населення в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Пошук критеріїв розмежування визначає необхідність звернення насамперед до чинного законодавства з метою встановлення тих сфер життєзабезпечення населення в регіоні, управління якими пов'язане з дублюванням

повноважень органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Звернення до Європейської хартії місцевого самоврядування (ратифікованої Законом України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР [1]) дозволяє виділити положення про найкраще створення умов побудови громади з усвідомленням приналежності до неї громадян і відповідальністю за її діяльність саме на місцевому рівні. Органи місцевого самоврядування мають бути спроможними в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення.

Із цих положень Європейської хартії місцевого самоврядування можна зробити щонайменше три висновки. По-перше, дієвість місцевого самоврядування забезпечується високим рівнем правосвідомості кожного громадянина як частини територіальної громади, усвідомлення кожним своєї приналежності до громади, відповідальності перед нею. По-друге, управління життєзабезпеченням населення на певній території має гарантуватися ефективною діяльністю органів місцевого самоврядування. По-третє, ефективність діяльності зазначених органів забезпечується двома умовами: належним обсягом компетенції та належністю до предмета реалізації компетенції значної частки сфер життєзабезпечення населення в регіоні.

Насамперед слід відзначити думку О.В. Батанова щодо державної теорії, яку покладено в основу визначення конституційно-правового статусу місцевого самоврядування. Джерелом влади є весь народ, а не його частина (громада), а обсяг повноважень встановлено законом [2, с. 493]. Державний характер місцевого самоврядування доводить В.І. Борденюк. Дослідник наголошує на поєднанні місцевих і державних інтересів у діяльності органів місцевого самоврядування. Як аргумент науковець зазначає, що органи місцевого самоврядування, реалізуючи надані законом повноваження, у яких зафіксовано загальносуспільний (загальнодержавний) інтерес, діють в інтересах місцевого населення. Тому В.І. Борденюк не погоджується з ученими, які відстоюють громадський характер діяльності муніципальних органів і вважають функції територіальних громад та інших суб'єктів місцевого самоврядування громадськими за своїм походженням [3, с. 56].

Витоки теоретичної полеміки знаходяться в політичній площині тенденцій становлення й розвитку державності на теренах України, коли надбудовою проголошеної демократичної основи функціонування системи розподілу влади та конституційного закріплення статусу місцевого самоврядування як права територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України (ч. 1 ст. 140 Конституції України) є система державних органів, у діяльності якої забезпечено примат загальносуспільних (загальнодержавних) інтересів. З огляду на це й виникають проблеми дублювання повноважень органів місцевого самоврядування та органів державної виконавчої влади на ре-

гіональному рівні. Слід також зауважити про правову позицію Конституційного Суду України в рішенні від 01.04.2010 р. № 10-рп/2010, де зазначено, що територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування під час вирішення інших питань місцевого значення, які віднесені законом до їхньої компетенції, діють як суб'єкти владних повноважень [4].

Виходячи з приписів ст. 143 Конституції України [5], можна зазначити про те, що функції місцевого самоврядування фактично спрямовані на реалізацію публічних інтересів у межах окремих адміністративно-територіальних одиниць, у зв'язку із чим відповідні органи здійснюють діяльність державно-владного характеру, тобто є суб'єктами владних повноважень (враховуючи правову позицію Конституційного Суду України). За таких обставин цілком логічним постає питання порівняння повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій. Останні є суб'єктами здійснення виконавчої влади в областях і районах, містах Києві й Севастополі (ст. 118 Конституції України). Таке порівняння доцільно здійснювати з урахуванням одного й того ж територіального рівня реалізації повноважень зазначених органів. Вказане визначає здійснення відповідного аналізу щодо районних та обласних рад (далі – ради) і виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах рад із питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади (згідно з ч. 2 ст. 11, ст. 27 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») (далі – виконавчі органи), з одного боку, та місцевих державних адміністрацій (згідно зі ст. 119 Конституції України, Законом України «Про місцеві державні адміністрації» [6]) – з іншого.

У таблиці наведено функції й повноваження районних та обласних рад, виконавчих органів селищних, міських, районних у містах рад із питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади та місцевих державних адміністрацій:

Необхідність розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій під час організації управління економікою, соціальною та іншими сферами життєдіяльності регіону визначається в таких галузях: а) розробка програм соціально-економічного й культурного розвитку, контроль за їх виконанням; б) зовнішньоекономічна діяльність; в) освіта, охорона здоров'я, культура, фізкультура та спорт; г) забезпечення законності й правопорядку; г) регулювання в галузі земельних відносин; д) бюджет, фінанси; е) делегування повноважень. Наведене стосується більшості сфер життєзабезпечення діяльності населення в регіоні та охоплює більшість функцій, здійснюваних у процесі регіонального управління, а наявність проблеми розмежування повноважень органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування свідчить про нагальну потребу забезпечення керованості й контрольованості соціально-економічних та інших процесів, які відбуваються в регіоні.

Функції та повноваження рад і виконавчих органів	Функції та повноваження місцевих державних адміністрацій
<p>Функції планування, організації, регулювання, контролю, управління персоналом</p> <p>Повноваження виконавчих органів у таких сферах: – соціально-економічного й культурного розвитку, планування та обліку; – бюджету, фінансів і цін; – управління комунальною власністю; – житлово-комунального а побутове, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту й зв'язку; – будівництва; – освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури та спорту; – регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища; – соціального захисту населення; – зовнішньоекономічної діяльності</p> <p>Повноваження рад: – управління об'єктами спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, які перебувають в управлінні районних та обласних рад; – призначення й звільнення їх керівників; – регулювання земельних відносин; – дозвільна діяльність у галузі використання природних ресурсів; – прийняття рішень із питань адміністративно-територіального устрою; – затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів, контроль за їх виконанням тощо</p>	<p>Функції прийняття управлінських рішень, організації, контролю</p> <p>Повноваження щодо виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади. Вказане стосується таких сфер: – соціально-економічного розвитку відповідних територій; – управління майном, приватизації, сприяння розвитку підприємництва та здійснення державної регуляторної політики; – бюджету, фінансів; – промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту й зв'язку; – науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури та спорту, сім'ї, жінок, молоді й неповнолітніх; – використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля; – зовнішньоекономічної діяльності; – оборонної роботи та мобілізаційної підготовки; – соціального захисту, зайнятості населення, праці та заробітної плати; – виконання державних і регіональних програм соціально-економічного й культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – програм їх національно-культурного розвитку; – вирішення інших питань, які належать до повноважень</p>
<p>Функції забезпечення законності та правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян (повноваженнями наділені виконавчі органи) Функція забезпечення законності та правопорядку</p>	<p>Функції забезпечення законності та правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян (повноваженнями наділені виконавчі органи) Функція забезпечення законності та правопорядку</p>
<p>Бюджетна функція та функція контролю в бюджетній сфері</p> <p>Повноваження рад: затвердження районних та обласних бюджетів і контроль за їх виконанням</p>	<p>Бюджетна функція та функція контролю в бюджетній сфері</p> <p>Повноваження: підготовка й виконання відповідних обласних і районних бюджетів, звіт про виконання відповідних бюджетів та програм</p>
	<p>Функція взаємодії</p> <p>Повноваження: взаємодія з органами місцевого самоврядування</p>
<p>Функція делегування повноважень</p> <p>Повноваження: прийняття рішень щодо делегування місцевим державним адміністраціям окремих повноважень районних, обласних рад</p>	<p>Функція делегування повноважень</p> <p>Повноваження: прийняття рішень щодо делегування місцевим державним адміністраціям окремих повноважень районних, обласних рад Функція делегування повноважень</p> <p>Повноваження: реалізація інших повноважень, наданих державою, а також делегованих відповідними радами</p>

Як один зі способів вирішення виділеної проблеми можемо запропонувати розмежування функцій органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які вони мають реалізувати під час організації регіонального управління. Системним критерієм розмежування виступає правова природа зазначених органів, сутність якої знаходить свій вияв не лише в їхніх функціях, а й у меті, завданнях, компетенції.

При цьому слід зазначити, що вирішення питання про розмежування функцій не носить суто теоретичний характер, а стосується формування реального місцевого самоврядування, яке, на думку вчених, є одним із найбільш складних і суперечливих завдань становлення сучасної державності України [7, с. 98].

Дослідження проблеми правової природи місцевого самоврядування має становити предмет окремого наукового аналізу. Проте в межах однієї статті доречно застосувати підхід, який спирався б на положення Європейської хартії місцевого самоврядування та Всесвітньої декларації місцевого самоврядування (1985 р.). Застосування такого підходу обумовлене насамперед доктринальною невизначеністю вчених щодо єдиного підходу до сутності місцевого самоврядування, про що свідчать напрацювання В.І. Борденюка [3], В.Ф. Погорілка [8], критичні зауваження науковців щодо дуалістичної концепції місцевого самоврядування [7] та інші наукові роботи.

Так, Всесвітньою декларацією місцевого самоврядування концепцію місцевого самоврядування визначено як право та обов'язок місцевих органів влади регулювати й вести державні справи під свою особисту відповідальність та в інтересах місцевого населення. До компетенції органів місцевого самоврядування, яка передбачає врахування «існуючого в кожній країні порядку», належать такі особливості: право діяти за власною ініціативою, можливість ви-

являти ініціативу та самостійно приймати рішення, пристосовуючи виконання законів до місцевих умов, розумно й ефективно поділяючи право на прийняття рішень з іншими рівнями управління на місцях [9]. Дещо вужче концепцію місцевого самоврядування визначає Європейська хартія місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування означає право та спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення (ч. 1 ст. 3).

Головне, що слід виділити в положеннях цих двох міжнародних актів, – це спрямованість діяльності місцевого самоврядування на ведення справ в інтересах місцевого населення. Саме тому обсяг функцій, які мають здійснювати органи місцевого самоврядування, має бути ширшим за обсяг функцій інших суб'єктів управлінської діяльності на територіальному (регіональному) рівні. Такими суб'єктами на сьогодні виступають не лише місцеві державні адміністрації, а й територіальні органи центральних органів виконавчої влади, функції яких щодо здійснення регіонального управління потрібно суттєво звужити.

Висновки. Проведений аналіз довів необхідність застосування критерію правової природи місцевого самоврядування та виконавчої влади щодо розмежування функцій відповідних органів під час здійснення управління певною територією (насамперед регіонального управління). Врахування цього критерію дозволило сформулювати підхід щодо виділення кола функцій, зокрема обґрунтувати положення про те, що основні функції регіонального управління мають виконувати органи місцевого самоврядування. Відповідно, компетенція цих органів має бути ширшою за компетенцію органів державної виконавчої влади на територіальному (регіональному) рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 38. – Ст. 249.
2. Батанов О.В. Розділ 10. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні / О.В. Батанов // Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : [монографія] / відп. ред. В.Ф. Погорілко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; А.С.К., 2003. – С. 540–639.
3. Борденюк В.І. Глава 4. Місцева самоврядування в контексті децентралізації державної влади / В.І. Борденюк // Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Ін-Юре, 2002. – С. 44–57.
4. У справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини 1 статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини 1 статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України : Рішення Конституційного Суду України від 01.04.2010 р. № 10-рп/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 27. – Ст. 1069.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
7. Батанов О.В. Актуальні проблеми розвитку місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні в умовах конституційно-правової модернізації / О.В. Батанов, Н.В. Воротіна, Н.П. Гаєва, Н.К. Ісаєва, М.О. Пухтинський // Правова держава. – Вип. 25 : До 65-річчя Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (1949–2014). – К. : Юридична думка, 2014. – С. 98–121.
8. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : [монографія] / відп. ред. В.Ф. Погорілко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; А.С.К., 2003. – 652 с.
9. Всесвітня декларація місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakony.com.ua/juridical.html?catid=37055>.